

KORENINE ARHIVA SEGAJO V MUZEJSKO DRUŠTVO PTUJ

MARIJA HERNJA MASTEN

Arhiv, knjižnica in muzej imajo na Ptujju istega začetnika, Muzejsko društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1893. Prebivalci Ptujja in okolice so vedno živeli obdani s starinami, zato se jih niso niti zavedali in so bili do njih tudi predolgo brezbrizni. Zanimanje za raziskovanje stare rimske Poetovione se je zato na Ptujju zbudilo zelo pozno.¹

Skrb za ohranjanje pisnih dokumentov je bila v začetku nuja, saj so jih potrebovali samostani, gosposčine in mestna uprava za dokazovanje svojih pravic. Iz srednjega veka se je ohranilo sorazmerno malo dokumentov, saj so spravljali v majhne, vendar dobro zavarovane prostore le tiste dokumente, od katerih so si obetali neposredno pravno korist.

Mesto Ptuj je imelo na magistratu spravljen starejši arhiv poleg redne registrature v majhnem prostoru v pritličju zraven zapora. Starejši arhiv, listine in rokopisi, je v požaru 8.5.1684 zgorel, ohranilo se je le nekaj drobcev. V zapuščinskem spisu mestnega sindika Gašperja Straussa iz 1785. je tudi popis starega mestnega arhivskega gradiva, za katerega je moral skrbeti.³

Iz tega starejšega arhivskega gradiva je največ podatkov objavil ptujski historiograf Simon Povoden, ki to v svojih delih izrecno pove. Pater Ludvik Pečko je v Kroniki minoritskega samostana navedel na prvem mestu vire, ki jih je uporabil za pisanje kronike: arhiv minoritskega samostana, zgodovinsko zbirko Simona Povodna, regeste Johana Hönischa in Edwarda Damischa (dva ptujjska zgodovinarja).⁴ Najpodrobnejši prikaz arhivov pa nam je podal Ferdinand Raisp, ki je zgodovino Ptujja napisal na podlagi virov, ki so jih hranili naslednji arhivi: arhiv mesta Ptujja in vseh cehov, arhiv proštije Ptuj, arhiv župnije Pernegg ob Muri, arhiv minoritskega konventa Ptuj, arhiv gradu Dornava, arhiv Invalidske uprave, arhiv glavnega carinskega urada Ptuj, arhiv političnega okraja Ptuj, arhiv okrajnega sodišča Ptuj, arhiv davčnega urada Ptuj.⁵

Vsi navedeni fondi so bili v Raispovem času še pri ustvarjalcih gradiva, ki so imeli za arhiv samostojen prostor in človeka, ki je zanj skrbel. Danes del gradiva, ki ga navaja Raisp, najdemo v Zgodovinskem arhivu Ptuj kot samostojne fonde, na žalost pa se vsi navedeni niso ohranili, med njimi arhiv Dornave, glavnega carinskega urada, političnega okraja in davčnega urada Ptuj.

Tako ob nastanku muzejskega društva na Ptujju niso posvečali posebne pozornosti ar-

hivskemu gradivu in njegovemu zbiranju. Prva pravila društva iz leta 1893 postavljajo na prvo mesto ustanovitev lokalnega muzeja za mesto Ptuj, ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov, ohranjanje gradbenih spomenikov, zbiranje rimske ostaline, pospeševanje izkopavanj, itd., celo skrb za čisto okolje in varstvo narave je bila opredeljena v teh pravilih.⁶ Pravila so se glede na potrebe spreminjala in šele leta 1904 je v njih nekaj ohlapnih določil, ki kažejo na to, da so v društvu zbirali tudi arhivsko gradivo. Določila 3. člena so nalagala:

a) raziskovanje ptujске zgodovine na podlagi virov in spomenikov;

b) pridobivanje teh v originalih z darili, izkopavanji, nakupi ali v dobrih kopijah in posnetkih;

c) pridobivanje tiskanih del, rokopisov in spisov, bakrorezov, lesorezov in litografij.⁷

Prav točka c) je najbližja formulaciji zbiranja arhivskega gradiva.

Tedanja dežela Štajerska je imela od leta 1868 centralni arhiv – Steiermärkisches Landesarchiv v Gradcu. Ta je nastal z združitvijo arhiva Joaneja, ki je bil ustanovljen že leta 1811 in štajerskega stanovskega arhiva.⁸ Ta dva sta s prizadevanjem nadvojvode Janeza in arhivarja Josefa Wartnerja in Josefa pl. Zahna že v začetku 19. stoletja prevzela večji del ohranjenih arhivov graščin, mest in trgov na Spodnjem Štajerskem, poleg teh pa tudi starejše arhive sodišč in državne uprave. Pri tem moramo omeniti, da so tudi slovenski štajerski zgodovinarji, med njimi Matej Slekovec, podpirali zbiranje arhivskega gradiva v skrbi za ohranitev starih arhivalij.⁹

Leta 1894 je štajerski deželni arhiv iz Gradca opravil tako imenovano *Archivbereisung*, arhivsko potovanje, na katerem so evidentirali fonde in popisovali starejše arhivalije, ki bi jih bilo primerno in potrebno prevzeti v ormoški občini. Takrat so na podstrešju rotožva v Ormožu našli stari mestni arhiv v zelo slabem stanju. Mesto se je odločilo, da ga odstopi v hrambo deželnemu arhivu. V Gradcu so ga dopolnili s še starejšimi arhivalijami ter dokumenti iz drugih arhivskih fondov, ki so jih pridobili že prej. Mesto si je pridržalo original mestnih pravic iz leta 1386, ki se je kasneje izgubil. Leta 1955 se je ormoški pisec kronike Trstenjak obrnil na Deželni arhiv v Gradcu zaradi gradiva in podatkov za zgodovino Ormoža, pa so mu odgovorili, da je gradivo tam deponirano, dopolnjeno in če so se mestne pravice izgubile, lahko dobi pri njih

prepis iz leta 1830, da pa so prav gotovo leta 1894 s prevzemom mestnega arhiva ta fond ohranili pred uničenjem in izgubo.¹⁰

Tako je Muzejskemu društvu bila zožena možnost zbiranja gradiva. Od leta 1878 je vsako leto na Ptuj prihajal tudi profesor Franc Ferk, ki je deloval na terenu, kjer je zbiral predvsem arhivalije.

Prof. Franc Ferk je kasneje svoje zbirke, ki jih je imel v muzeju v Gomilicah, zapustil mestu Ptuj. Že obstoječa mestna in Ferkova zbirka sta se združili, zaradi česar je prišlo do spora med donatorjem in Muzejskim društvom ter njegovim prvim predsednikom in ptujskim županom Josefom Ornigom.¹¹

Leta 1895 so bile v okviru društva razdeljene naloge za skrb in urejanje posameznih zbirk. Za knjige, rokopise in listine, karte, načrte, itd. je bil zadolžen tajnik Josef Felsner in član izvršnega odbora Kukovec.¹²

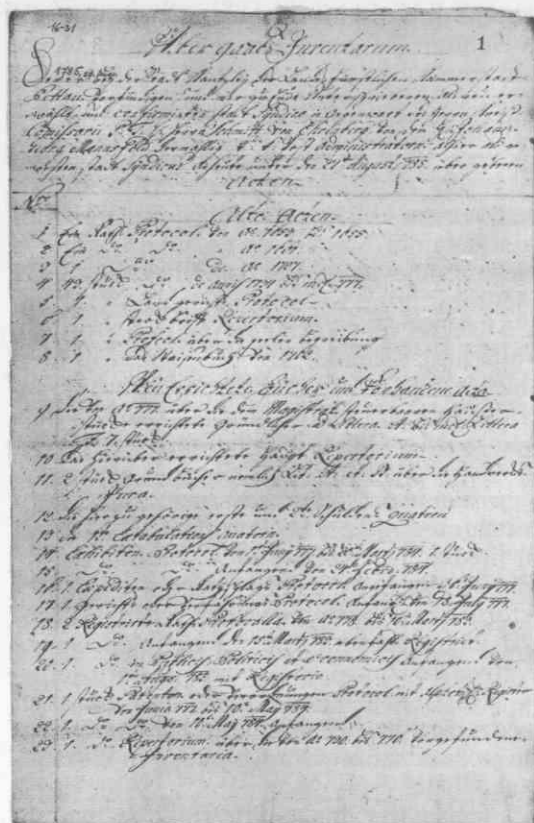
Mestna občina je leta 1907 Muzejsko društvo povprašala o ptujskem mestnem grbu. Predsednik Stering je poročal na seji, da je občini priporočil, naj se glede tega obrne na Štajerski deželni arhiv v Gradcu.¹³ Iz Gradca je potem poslal dr. Anton Mell skice in odtise pečatov mesta Ptuja.¹⁴ Iz njegovega poročila se vidi, da je bilo takrat v Gradcu zbrano že skoraj vse starejše arhivsko gradivo.

V letu 1908 je mestna občina pod vodstvom župana Orniga odstopila ves starejši arhiv mesta Ptuja Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu in sicer kot depozit s pridržkom lastninske pravice. Najbrž je bilo krivo temu stanje v Muzejskem društvu in spori med Ornigom in Ferkom. Društvo je sicer z darili in nakupi pridobivalo starejše arhivalije, vendar je težko konkuriralo strokovni organizaciji iz Gradca. Dr. Kotnik je o tej problematiki kasneje na odborovi seji 1921. poročal, da je tudi št. Jurij ob južni železnici leta 1907 izročil svoj arhiv v hrambo v Gradec s pridržkom lastninske pravice.¹⁵

Po koncu 1. svetovne vojne je delo v društvu po štiriletnem premoru ponovno zaživelelo. Vodstvo društva je prevzel odbor s predsednikom F. Vajdom. V letu 1923 se je muzej razdelil na oddelke. Dr. Kotnik je prevzel narodopisni oddelek in arhiv.¹⁶

V času historične razstave v Varaždinu od 14. do 20. julija 1923, so se srečala na prijateljskem sestanku dne 19. julija Zgodovinsko društvo Maribor ter Muzejski društvi Celje in Ptuj. Na sestanku so pod drugo točko obravnavali vrnitev javnih in zasebnih arhivov, ki so se nahajali v inozemstvu in so se nanašali na ozemlje bivše Spodnje Štajerske.¹⁷

Društvo je vzdrževalo stike s kulturnimi institucijami in posredniki v tujini. Iz Gradca je leta 1922 dobilo ponudbo za odkup cehovskega reda kovačev s Ptuja iz 1705, ki ga je potrdil cesar Leopold, za 90.000 kron.¹⁸ Razni darovalci so prepuščali muzejskemu arhivu

Popis mestnega arhiva v zapuščinskem spisu Gašperja Straussa iz leta 1785

svoje stare arhivalije; tako je leta 1933 dobilo od šolskega nadzornika Gorupa pečat mesarskega ceha in sveženj cehovskih listin iz Polensaka za čas od 1810 – 1830.¹² Društvo je arhivalije tudi razstavljalo: v istem letu so uvedli vitrine med okni v refektoriju dominikanskega samostana za razstavljanje listin.²⁰ Ob obletnici septemberskih dogodkov je bil tu predstavljen tudi material, ki je bil razstavljen v risalnici Mladike. Izbor gradiva je bil prepuščen prof. Ferku in Smodiču.²¹ V arhiv niso prevzeli samo gradiva s Ptuja, temveč so člani društva pridobivali fonde tudi v drugih občinah. Leta 1934 je s prizadevanjem podpredsednika Skrabarja trška občina Rogatec s pridržkom lastninske pravice odstopila ptujskemu muzeju vse svoje lepe cehovske listine in arhivalije, ki so bile poleg skrinje za listine del arhiva. Dr. Sixt Fichtenau pa je arhivu podaril dve rokopisni knjigi Raispove kronike s časopisnimi izrezki, programi in letaki iz ptujске preteklosti.

Ker danes cehovskih listin in arhiva trške občine Rogatec ne hranimo v Zgodovinskem arhivu Ptuj, jih je moralo društvo najbrž kdaj vrniti, o čemer pa ni ohranjenih virov. Enako se je zgodilo s posameznimi arhivalijami, ki so bile podarjene ali odkupljene za arhiv, pa jih danes v zbirkah ZAP nimamo. Ena takih je rokopis na pergamentu, ki ga je potrdil cesar

Leopold I. ptujskim minoritom za žebjarstvo na Hamrah (Majšperk) in ga je leta 1934 podaril društvu dr. Heric iz Prage, ter neimenovano listino iz Rogatca, ki jo je društvu podaril Skrabar.²²

V letu 1934 je zaradi nuje in utesnjenosti prišlo do razširjanja muzejskih prostorov, predvsem za knjižnico in arhiv. Pred preselitvijo je tajnik Smodič delno uredil arhiv in zbirko zemljevidov.²³ V poročilu iz leta 1935 je tej razširitvi posvečena kar obširna razprava: »Vsakdo ve, v kako neprimernih prostorih je bila nastanjena knjižnica. V temni in tesni sobici je bila pisarna, knjižnica in arhiv, delavnica in magazin. Prostor je vlažen in dela so se kvarila. Odbor je dolgo razmišljal, kako naj odstrani ta nedostatek. Prošnja Muzejskega društva je našla, lahko bi rekli, tradicionalno razumevanje pri občinskem svetu, katerega predseduje Ladislav Jerše. Mestna občina je prepustila za knjižnico nekdanji zimski refektorij. V prvi sobi je pisarna, v drugi arheološka znanstvena knjižnica, v tretji leposlovna Ferkova knjižnica, v četrtem prostoru je arhiv, v katerem je omara s ptujskim županskim mečem, žezlom in cehovskimi listinami. Društvo je dalo napraviti nove police in električno napeljavo.²⁴

Za postavitve muzejskih zbirk je društvo nabavljalo različno pohištvo. Arhiv, ki ni bil toliko na očeh javnosti, so imeli spravljene v najrazličnejšem pohištvu, ki ga je muzej pridobil na ta ali oni način. Resnejše težave so nastale, ko se je tega gradiva nabralo toliko, da so morali pričeti razmišljati o specialnem pohištvu. Po preselitvi arhiva v primernejši prostor, so se pokazali problemi glede primerne opreme. Problem je bila zbirka zemljevidov. Društvo se je pogodilo za nakup štiridelne omare iz orehovega lesa z mnogimi premakljivimi predali, ki bi bila primerna za arhiv, ki jo je prodajala gospa Fürstova, žena vinskega veletrgovca.²⁵ Pred preselitvijo so arhiv sicer uredili, vendar ni znano, po kakšnih načelih, ter katere fonde in zbirke, ker o tem ni ohranjenih nobenih zapisov. Glede na nabavo pohištva lahko sklepamo, da je šlo bolj ali manj za fizično urejanje, zlaganje in odlaganje v različno pohištvo.

Sedaj, ko je arhiv imel večji prostor, je društvo leta 1937 pričelo pritiskati na občino, da jim odstopi del starega arhiva, shranjenega na podstrežju občine. Prav zaradi stiske pri opremitvi, so želeli arhiv prevzeti z omaro, v kateri je bil spravljen. Gradivo je društvo prevzelo popostoma. Občina je od društva zahtevala, da bo arhiv po prevzemu vsakomur dostopen za proučevanje.²⁶

Skrabar je v letu 1938 daroval vse svoje zapiske in fotografije ter načrte o svojih raziskovanjih in izkopavanjih na teritoriju stare Potovione in okolice.²⁷

Iz zadnjih dveh let pred začetkom 2. svetov-

ne vojne in obdobja okupacije nimamo podatkov o muzejskem arhivu. Tik pred pričetkom vojne so se za primer agresije določile lokacije za umik kulturnih dragocenosti, vendar arhiva niso nikoli selili. Ostal je v dominikanskem samostanu, dokler se ni leta 1951 preselil v prostore etnografskega depoja v drugem nadstropju samostana.²⁸

Šele po vojni je muzej postal poklicna ustanova, ki je počasi pridobivala kustose različnih strok. Na muzej in enega samega kustosa v njem se je v tem času zgrnilo preveč nalog: tu so bili porušeni kulturni spomeniki, odpeljane so bile kulturne dragocenosti, zaščititi je bilo treba arheološke terene pred velikimi gradnjami, zbirati arhivsko gradivo ter ga zaščititi, pojavil se je problem arhivskega gradiva narodne revolucije in okupatorskih arhivov. V prošnji za razširitev muzejskih prostorov leta 1945 je zapisano: »Z izkopavanji in novimi pridobitvami in nakupi so se zbirke tako pomnožile, da smotrno razstavljanje in proučevanje znanstvenega gradiva ni več mogoče ter je sedanjemu muzeju prejel podoben skladišču, kakor znanstveni ustanovi. Arhiv je namrečen v dveh temnih in ozkih sobicah in drugih prostorih. V njem so shranjeni vsi urbarji skoraj celega ptujskega okraja, del proštjskega in minoritskega arhiva, arhiv Muzejskega društva in druge listine. Pričakovati je, da si bo muzej pridobil še grajski arhiv na Gornjem Ptuju in arhiv iz Ormoža. Tudi za dragoceno zbirko zemljevidov ni nobenega prostora. Zato je nujno potrebno, da se čimprej uredi vprašanje razširitve muzejskih prostorov, posebno še, če računamo na ptujске zbirke in arhivalije, ki se trenutno še nahajajo v Gradcu in na Dunaju.«²⁹

Uprava Mestnega Ferkovega muzeja je leta 1945 dobila dovoljenje, da na lastne stroške prevzame in prepelje iz sodišča Ormož »ormoške urbarje od 1800« (gre za stari fond zemljiške knjige).³⁰

Pritiski za osamosvojitve arhiva so postali močnejši, saj je šel tudi drugod razvoj v smeri ustanavljanja specializiranih kulturnih ustanov. Osamosvojitve arhiva na Ptuju pa je postala realnejša šele potem, ko se je v Ljubljani ločil Državni arhiv od Narodnega muzeja ter je bila izdana uredba o Državnem arhivu in arhivskem svetu.³¹

V mestnem Ferkovem muzeju so arhivu sicer vedno posvečali pozornost, delo z arhivom pa je bilo bolj prostovoljno, diletantsko in brez pravih strokovnih meril, kar se vidi iz poročila, ki ga je muzej poslal sindikatu kulturnikov ob prvomajskem tekmovanju: »V arhivu smo odbrali 1927 listin«. Seveda gre za dokumente in ne srednjeveške listine. Nasploh o strokovnih opravilih na fondih in zbirkah iz obdobja, ko je arhiv delal v okviru muzeja, ni ohranjenih nobenih zapisov. V letu 1950 so za arhiv naročili samostojen

žig,³² kar daje slutiti, da je že deloval kot samostojen oddelek.

V letu 1952 je Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani prvič popisal in evidencial arhivsko gradivo na Ptuju. Popis sta opravila arhivista Majda Smole in Peter Ribnikar. Preureditev kulturnih zavodov na Ptuju je v širši javnosti povzročila mnogo hude krvi. Študijsko knjižnico so hoteli ukiniti (kasneje združiti z Okrajno ljudsko knjižnico; še kasneje jo priključiti arhivu). Na seji Sveta za prosveto in kulturo je bil predsednik okrajnega ljudskega odbora mnenja, naj se študijska knjižnica priključi arhivu, ki bo kmalu postal samostojna ustanova. V smislu tega priporočila so razdelili strokovni kader ter imenovali dve komisiji. Prva bi morala znanstveno študijske knjige izločiti od beletristike, ki jih bo dobila Okrajna ljudska knjižnica, druga komisija, v kateri so bili Gumilar Franjo, Anton Klasinc (nastopil leta 1954 službo arhivarja) ter Jože Maučec, pa naj bi pregledala hrastovski arhiv.³³

Še marca leta 1954 se zaradi pravnih zapletov okrog Študijske knjižnice ni vedelo, kdo bo ustanovil arhiv. Svet za kulturo in prosveto je sicer že marca sprejel sklep, da bo izdatke zanj deloma kril Okrajni ljudski odbor Ptuj, deloma pa Ljudski odbor mestne občine Ptuj. Proračun je bil ocenjen na 422.800 din, ker je arhiv potreboval nove police.³⁴

Okrajni ljudski odbor je 1. julija 1954 na ločenih sejah obeh zborov sprejel sklep, da se ustanovi proračunska ustanova Okrajni arhiv, katerega predmet poslovanja je zbiranje in urejanje ter vodenje in čuvanje državnega arhiva. Svet za prosveto in kulturo LRS v Ljubljani je ta sklep razveljavil in tako arhiv pravno formalno v tem letu še ni bil ustanovljen, čeprav je dejansko že samostojno deloval. Izvršni svet LR Slovenije je dal svoj pristanek šele naslednje leto in tako je Ljudski odbor mestne občine Ptuj lahko na svoji seji dne 24.3.1955 ustanovil Mestni arhiv.³⁵

Dolga je bila pot in preteklo je kar nekaj Drave od leta 1893, ko je bilo ustanovljeno Muzejsko društvo na Ptuju, v katerem so bili tudi zametki ptujskega arhiva, pa do leta 1955, ko je postal samostojna kulturno – znanstvena organizacija, brez katerega bi bil kulturni utrip Ptuja danes prav gotovo precej drugačen.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), MD –šk. 1,

zgodovina društva 1893-1912. — 2. ZAP, Rokopisna zbirka, R-30 Vpisna knjiga meščanov 1684-1917 z opombo na platnici o požaru 16. maja 1684, ko je bil uničen del starega arhiva. — 3. ZAP, Arhiv mesta Ptuj, šk. 13, Zapuščina Gašperja Strassa z dne 27. avgusta 1785, ki vsebuje med dokumenti tudi popis mestnega arhiva. — 4. ZAP, Rokopisna zbirka, R – 32, Minoritska kronika, uvod. — 5. Ferdinand Raisp, Pettau Steiermärks älteste Stadt, Graz 1858. Avtor v predgovoru potoži, da mesto še nima samostojne publikacije. Iz slavne preteklosti ne more pokazati nič razen kamnitih spomenikov in notic, raztresenih po različnih knjigah in spisih. Pri zbiranju je imel veliko težav zaradi slabo ohranjenih arhivov, ki so bili v mestu uničeni ob mnogih požarih. — 6. ZAP, MD, šk. 1 – spisi za 1893 in pravila. — 7. ZAP, MD, šk. 1 – spisi za 1904 in pravila. — 8. Gesamtinventar des Steiermärkisches Landesarchives Graz, 1959: Ueberblick Über die Geschichtlich Entwicklung. — 9. 50. let Pokrajinskega arhiva Maribor, Maribor 1983. — 10. ZAP, Rokopisna zbirka R-70 Kronika mesta Ormož – dopis z dne 28.1.1955 — 11. Muzejsko društvo na Ptuju 1893 – 1956 – Zgodovinsko društvo na Ptuju 1956 – 1983, Ptuj 1983: Kristina Šamperl Purg, 90 let plodnega delovanja Muzejskega nato Zgodovinskega društva na Ptuju. — 12. ZAP, MD, šk. 8, zapisniki odborovih sej, zapisnik 1. oktober 1895. — 13. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 8. julij 1907. — 14. ZAP, Mestna občina Ptuj, šk. 146, spis 7341-5-1907. — 15. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 24. oktober 1921. — 16. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 2. maj 1923. — 17. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 1. julij 1923. — 18. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 18. oktober 1922. — 19. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 2. junij 1933. — 20. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 15. julij 1933. — 21. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 29. julij 1933. — 22. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 30. junij 1934. — 23. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 7. september 1934. — 24. ZAP, MD, šk. 8, zapisnik 15. maj 1935. — 25. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 17. april 1937, omara je bila kupljena in izplačana 5.5.1937 za 1000 din. — 26. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 30. julij 1937, v dopisu 13.10.1937 je občina prepustila društvu arhiv z navedenim pridržkom. — 27. ZAP, MD šk. 8, zapisnik 2.1.1938. — 28. Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Ptuju, Ptuj 1985: Kristina Šamperl Purg. Zgodovinski arhiv ima svoje prostore v žitnici nekdanjega dominikanskega samostana. — 29. ZAP, Pokrajinski muzej šk. 1, spis 77/1945. — 30. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 1, spis 78/1945. — 31. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 1, zapisnik z dne 28.12.1945 o seji nadzornega odbora zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bila v Umetnostno zgodovinskem seminarju Univerze v Ljubljani dne 28.12.1945. — 32. ZAP, Pokrajinski muzej Ptuj, šk. 3, računi za leto 1950. — 33. ZAP, Okrajni ljudski odbor Ptuj, Tajništvo za prosveto in kulturo Ptuj, fasc. 2, zapisnik 8. seje sveta z dne 21. junija 1945. — 34. ZAP, ibidem, zapisnik z dne 29.6.1954. — 35. Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuju 1955 – 1980.